

POLİTOLOGİYA VƏ SOSİOLOGİYA**UOT 41.11.15****MÜASİR DÖVRDƏ
QLOBAL TƏHDİDLƏR VƏ TƏHLÜKƏSİZLİK PROBLEMI****K.T.ALOYEVA**
Bakı Dövlət Universiteti
aloyeva.kemale@bsu.edu.az

Müasir dövr beynəlxalq aləmdə global dəyişikliklərin baş verməsi ilə səciyyəvidir ki, bunlara SSRİ-nin dağılması və dünya sosializm sisteminin çöküşü nəticəsində baş verənləri aid etmək olar. Yeni dövlətlərin yaranması nəticəsində dünya siyasət meydanına elə qüvvələr çıxdı ki, bunlar özləri ilə birlikdə beynəlxalq meydana konkret dəyişikliklərlə yanaşı global təhdidləri də gətirdilər, kəmiyyət dəyişiklikləri nəhəng keyfiyyət dəyişiklikləri ilə əvəzlənməyə başladı. Beynəlxalq mühitin dəyişməsi dünyanın siyasi təfəkküründə də köklü irəliləyişlərə səbəb oldu.

Beynəlxalq aləmdə beynəlxalq təhlükəsizliklə bağlı problemlər hər zaman mövcud olmuş və onların həlli yolları araşdırılmışdır. Lakin global problemlərin vacibliyik dərəcəsinə görə yerdəyişmə etməsi bu və ya digər məsələnin aktualıq dərəcəsini müəyyən etmişdir ki, problemi zaman-zaman aktual və həmişəyaşar edəcək cəhətlər bunlardır.

Açar sözlər: global təhdidlər, insan hüquqları, beynəlxalq təhlükəsizlik, global inkişaf, beynəlxalq təşkilatlar, beynəlxalq konflikt

Beynəlxalq təhlükəsizliyin təmin olunması dünya dövlətlərinin başlıca maraqlarında olsa da, əslində regionlarda və regionlararası məkanlarda təşkilatlanma, xüsusilə hərbi-siyasi fonda təşkilatlanma dövlətlər arasında regionlarda rəqabət mübarizəsinin əsaslarını meydana gətirmiş olur. Regional səviyyədə təşkilatlanma başlıca olaraq iki mühüm beynəlxalq funksiyanı yerinə yetirir: regionda şəbəkələşmiş və sistemləşmiş, eləcə də mərkəzləşmiş hərbi-iqtisadi və siyasi fəaliyyətin təmin olunması; ayrı-ayrı dövlətlərin təşkilatların potensialından istifadə edərək öz milli və xarici maraqlarını gücləndirməsi.

Kollektivçilik fərdi potensialdan faydalanır, fərdi tərəf isə kollektiv potensial mənbədən istifadə edir. Bu, təbii ki, pozitiv bir haldır və kollektiv təhlükəsizliyi özündə ehtiva edir. Lakin insan hüquqlarının təmin olunmasında da problemlər məhz bu iki istiqamətin kəsişməsi zamanı meydana gəlir. Bir

tərəfdən, təşkilatlanma hüquqların müdafiəsi üçün lazımi resursların əldə olunmasını təmin edirsə, digər tərəfdən, maraqlar amili regional gərginliklərin artmasına xidmət edir. İkinci tərəf daha çox beynəlxalq münasibətlərdə gərginliklərin yaranmasını meydana gətirir və beynəlxalq münasibətlər sisteminin gərgin əsaslarla tarazlaşmasına (məcburi tarazlaşma forması) səbəb olur. Tarazlıqların sərt formaları üzə çıxır. Rəqabət müəyyən mərhələdə məcburi tarazlıqları meydana gətirmiş olur.

Qeyd olunduğu kimi, təşkilatlanma özündə həm müsbət, həm də mənfi tendensiyaları doğurur. Belə ki, müsbət hal olaraq, təşkilatlanma həm fərdi, subyektiv, həm də kollektiv sistemliliyi meydana gətirir. Təhlükəsizlik üçün potensialları cəmləşdirir, strukturlaşmanı yaradır, istifadə mexanizmlərini meydana gətirmiş olur. İntegrasiya məkanını böyüdür, resurslardan istifadə potensialını artırır. ABŞ və Avropanın aparıcı güc mərkəzləri olan dövlətləri məhz NATO-nun daxilində cəmləşməklə özlərinin Avroatlantika maraqlarını təmin etmiş olurlar.

Mənfi xüsusiyyətlər isə ondan ibarətdir ki, təşkilatlanma özü də əks tərəfdə, yəni digər güc mərkəzi ətrafında cəmlənməklə, rəqabəti yaradır. Xüsusilə, hərbi-siyasi qurumların formalaşması və fəaliyyətinin genişlənməsi, həmçinin çoxmərkəzli qütblərin hərbişməsi beynəlxalq təhlükəsizliyə olan təhdidləri ortaya çıxarmış olur. XX əsrin ortalarında NATO və Varşava Müqaviləsi Təşkilatının yaranması məhz ideoloji-hərbi-siyasi bloklararası mübarizənin nəticəsi olmuşdur. Hər iki blok-ittifaq arasında regional və regionlararası gərginliklər, xüsusilə bloklararası sərhəd məkanlarda “sanitar kordonların” (sanitar qarovul xətlərinin) yaranmasını zəruri etməkdədir. Təşkilatlanmanın rəqabət mahiyyəti həm regional, həm də regionlararası xarakter kəsb edir.

Qlobal təhdidlərin içərisində ərzaq və su ehtiyatları uğrunda mübarizə, flora və faunanın qorunması, mühacirət və demoqrafiya məsələləri də mühüm əhəmiyyətə malikdirlər ki, bunların bir tərəfi insan haqları, digər tərəfi isə iqtisadi təşkilatlanma ilə bağlıdır. İqtisadi ittifaqların yaranması da təbii ki, iqtisadi mübarizəni meydana gətirir. Bu özündə həm regional, həm də ayrı-ayrı regionları əhatə edən iqtisadi birliklərin yaranmasını şərtləndirir. Məsələn, Avropa İttifaqının mövcudluğu Rusiyanın Avrasiya İqtisadi Birliyini (Rusiya, Belarus, Qazaxıstandan ibarət olan iqtisadi-gömrük qurumu) yaratmasına səbəb olmuş və Avropa İttifaqının formalaşma tarixi Avrasiya İqtisadi Birliyi üçün bir növ məktəb rolunu oynamışdır.

Böyük dövlətlərin iqtisadi maraqlarının böyüməsi üçün məkanlararası iqtisadi birlik formatları da mühüm rol oynayır və rəqabətə səbəb olan amillər rolunda çıxış edir. Məsələn, Braziliya, Rusiya, Çin, Hindistan və Cənubi Afrika Respublikasından ibarət olan BRİKS formatı regionlararası iqtisadi rəqabət birliyinin yaranması üçün əsas faktor rolunda çıxış edir. Bu gün artıq bu format birliyə çevrilməkdədir və 2014-cü ilin iyul ayında Braziliyada keçirilən sammitdə BRİKS bankının yaradılması da qərara alınmışdır. Hətta Argentina da bu formata daxil olmaq istəyinə düşmüşdür.

Müasir politoloji fikrə görə, hazırda beynəlxalq təhlükəsizlik üçün gərginlikləri özündə əks etdirən və real olan qlobal təhdidlərin sırasına aşağıdakıları aid etmək olar:

- sürətlə silahlanma və kütləvi qırğın silahlarına malik dövlətlərin çoxalması və iri müharibələrə hazır;
- lokal və regional müharibələr (ölkələrarası müharibələr və ölkələr-daxili vətəndaş müharibələri);
- münaqişələr (regional-ölkələr daxili və ölkələrarası etnik münaqişələr);
- ərazi işğalları, sərhəd pozuntuları;
- beynəlxalq transmilli cinayətkarlıq əməlləri, o cümlədən, terrorizm;
- hərbi-siyasi və maliyyə-iqtisadi böhranlar, o cümlədən, ərzaq və tibb böhranları;
- dindən kənar müxtəlif dini sektərlərin radikal fəaliyyəti;
- ekoloji və epidemioloji təhlükələr;
- qaçqın və məcburi köçkünlülüyün artması;
- kibercinayətkarlıq və s. [12, 7-9].

Beynəlxalq təhlükəsizlik təhdidlərin meydana gəlməsi müxtəlif amillərin təsiri altında baş verir ki, fikrimizcə bunları yaratdıqları təhlükə prinsipinə görə aşağıdakı kimi iki qaydada sıralamaq olar:

- ayrı-ayrı ölkələrin və regionların fərqli inkişaf xüsusiyyətlərindən yaranan təhdidlər - *bu fərqlilik də dünya üzrə bütün məsələlərdə qeyri-tarazlılığı meydana gətirir, kasıb ölkələrdə inkişaf etmiş ölkələrə qarşı milli eqoizm meydana gəlir və bu da özündə terroru formalaşdırmış olur;*

- beynəlxalq münasibətlərin qeyri-tarazlı qaydada institutlaşmasından, bu baxımdan ayrı-ayrı regionlarda rəqabəti şərtləndirən fərqli gücə malik olan təşkilatların yaradılmasından və onların fəaliyyətindən irəli gələn təhdidlər. *Böyük gücə malik olan dövlətlər ətrafında təşkilatlanma təbii olaraq digər böyük gücün özünü müdafiəsini şərtləndirir və həmin güc tərəfindən alternativ qurumun yaradılması siyasətinə başlanılır. Bu siyasət daha çox ətraf dövlətləri məcburi qaydada özünə cəlb etmək üçün münaqişələr fonunda da həyata keçirilir.*

Yaşamaqda olduğumuz dövrdə beynəlxalq təhlükəsizliyə yeni təhdidlərin əsasları ictimai-siyasi inkişafın özündən törəyir, insan haqlarının kütləvi şəkildə pozulması və sərvətin ədalətsiz şəkildə bölünməsi zəminində baş verir və dərinləşir. Belə ki, beynəlxalq təhlükəsizlik üçün təhdidlərin meydana gəlməsində təşkilatlanma böyük rol oynayır. NATO-nun fəaliyyəti, onun Şərqi doğru - postsovet məkanına doğru genişlənməsi, digər tərəfdən də Rusiyanın postsovet məkanında hərbi-siyasi və iqtisadi cəhətdən təşkilatlanma siyasəti, Rusiyanın Asiya və Latın Amerikasında güclənmə siyasəti, Avrasiyada və digər regionlarda yeni təhdidlərin ortaya çıxmasına şərait yaradır. Əgər bir tərəfdə, yəni Avroatlantika regionunda təşkilatlanma daha çox zəruri (inkişaf zərurəti) səbəblərə söykənirsə, digər tərəfdə isə bu, məcburi xarakter, yəni qeyri-könüllü imperativ xarakter kəsb edir.

Beynəlxalq təhlükəsizlik üçün təhdidlər dövlətlərarası, xalqlararası sabit və rəvan münasibətlərə və əlaqələrə zərbə vuran, əlaqələri pozan və riskləri ortaya çıxaran hədələyici aktlardan ibarətdir. Beynəlxalq təhlükəsizlik üçün təhdidlər həm fərdi məzmun daşıyır, həm də lazımi anlarda silsilə əhəmiyyətə malik olur və ardıcılığı özündə cəmləşdirir.

XX əsr öz təhdid mahiyyətini həm də XXI əsrə transfer etməkdədir. Bunun da əsas səbəbi böyük dövlətlərin daha da böyümək, şəbəkə xarakterli beynəlxalq institutlar yaratmaq siyasətləri ilə əlaqəlidir. Rusiya yenidən dünyanın qütblərə bölünməsində israrlıdır, Çin və Rusiya çoxqütblü dünya düzeninin tərəfdarı kimi rol oynayırlar. Onlara Hindistan, Braziliya və Argentina kimi dövlətlər də qoşulurlar. Bu gün dünya siyasətində yeni tələblər, yeni çağırışlar meydana gəlməkdədir. Dəyişən qüvvələr balansında zəruri olan yeni çağırışlar özünü aşağıdakılarda göstərir:

- sabitlik və sülh şəraitində inteqrasiya etmək zərurəti; **“tətiklərsiz dünya”** anlayışının genişlənməsi;
- hərbi bloklara qoşulmamaq siyasəti;
- beynəlxalq bitərəflik siyasəti;
- qarşılıqlı güzəştlər siyasəti;
- münaqişələrdə səbrli və dözümlü siyasətin tətbiq olunması;
- hərbi ittifaqların sərhədlərinin genişlənməməsi və qarşılıqlı etimadın güclənməsi;
- sərhəd anlayışlarının kəskinləşməsinin qarşısının alınması, **“sərhədlərsiz dünya”** idealizminin formalaşması;
- terror qruplarının silahlar əldə etmələrinin qarşısının alınması;
- kütləvi qırğın silahlarına ciddi nəzarət;
- yaşillər hərəkatının güclənməsi;
- bərpa olunan resurslardan istifadənin güclənməsi;
- sülh konfranslarının, sülhə dəstək tədbirlərinin artması;
- cəmiyyətlərin dövlətlər üzərində nəzarətinin güclənməsi;
- kosmik sahələrin hərbişdirilmədən kənar saxlanması;
- silahlı qüvvələrin daha çox fəvqəladə fəlakətlərin aradan qaldırılmasına yönəldilməsi;
- global ərzaq və tibbi ləvazimatların çatışmazlığı ilə mübarizə və s. [1].

Məlum olduğu kimi, XX yüzillik iki dəhşətli dünya müharibəsinin, kütləvi qırğın silahlarının yaradılması və yayılmasının, atom silahının meydana gəlməsinin, inteqrasiya proseslərinin dünya miqyası almasının, ekologiya probleminin həyat məsələsinə çevrilməsinin, etnosiyasi münaqişələrin ümumplanet miqyası almasının, sürətlə silahlanmanın bəşəriyyət üçün global təhdid və faciəyə çevrilməsinin şahidi olmuşdur. Sivilizasiyaya fəlakətlər gətirən müharibələrin müasir dövrdə bəşəriyyətin başı üzərində yaratdığı təhlükənin miqyasları ölçüyə gəlməz dərəcədə böyükdür. Qədim yunan mütəfəkkiri Heraklit müharibənin mahiyyətindən bəhs edərək yazırdı: «müharibə hər şeyin atası, hamının ağasıdır, o bəzilərini allahlar səviyyəsinə qaldırır, bəzilərini isə sadəcə

insan edir, bəzilərini qula, bəzilərini isə azad insana çevirir».

Hazırda müxtəlif politoloji tədqiqat və strateji araşdırma mərkəzləri müharibələrin dünyaya gətirdiyi bəlalar və müharibəsiz dünya haqqında rəsmi tədqiqatlar apararaq və problemin mahiyyətini anlamağa çalışırlar. BMT-nin toplayıb ümumiləşdirdiyi statistikaya görə, XX yüzillik ərzində baş vermiş müharibə və münaqişələrdə 196 mln. insanın həyatına son qoyulmuşdur ki, bunun 126 mln. nəfəri münaqişələrin payına düşür [4, 29], İkinci Dünya müharibəsinin sonlarında - 1945-ci il avqustun 6-da və 9-da ABŞ-ın Yaponiyaya atdığı iki atom bombası nəticəsində isə 468 min nəfərin həyatına son verilmiş, bombaların fəsadları isə uzun illər yapon cəmiyyətinə problemlər yaratmışdı.

Müasir dünyanın görkəmli ABŞ diplomatı və siyasi xadimlərindən olan H.Kissincer nüvə silahının məzmunu, mahiyyəti və nəticələrindən çıxış edərək göstərirdi ki, "müasiri olduğu nəsil nüvə əsrinin problemlərini həll etməyə qadir deyil, növbəti nəslin yaşadığı dövrdə isə atom enerjisi insanların məişətinə daxil olacaq, atom silahı isə yəqin ki, dünyanın bir çox ölkələrinə yazılacaq, xalqlar öz atom bombalarını yarada biləcəklər. Atom silahının yayılmasının qarşısı alınmasa, atom bombası da adi silahlardan birinə çevriləcək. Beləliklə, bəşəriyyət özünü məhv etmək üçün elə bir silah ixtira etmişdir ki, xalqlar, insanlar arasında qarşıdurmanın bu dərəcədə gücləndiyi bir dövrdə atom silahının istifadəsi ehtimalı həqiqətə daha yaxındır.

Politoloq problemin qlobal mahiyyətinin ümumbəşəri tərəflərinə də toxunur, qeyd edirdi ki, ixtira edilmiş silahlar nə qədər böyük məhv etmə qüvvəsinə malik olursa, insanların həmin silahlardan istifadə etmək arzusu da bir o qədər azalır, çünki insanı öz nəslinin kəsilməsi təhlükəsi daha çox qayğılandırmağa başlayır. Buna görə də müəllif «sülhdən başqa seçim yoxdur» deyən prezident D.Eyzenhauerin fikirlərinə birmənalı şəkildə haqq qazandırır ki, sonrakı nəsillər bunu heç də həmişə nəzərə almırdılar [9, 47].

Qədim dövr filosoflarından Aristotel deyirdi ki, bizə əgər insanlıq üçün təhlükəli proseslərin yaranmasına aparan səbəblər aydınsa, onda bizə bu proseslərin məhvi və ya aradan qaldırılması yolları da məlumdur [6, 544]. Min illər boyu planetimiz döyüşlərdə, müharibələrdə qaynayıb, qədim Romada meydana çıxan «sülh istəyirsənsə müharibəyə hazırlaş» müddəası ilə yaşayıb mübarizə aparmışdır. Belə bir fikir təsdiq olunur ki, dövlət öz xarici siyasi məqsədlərinə yalnız silah üstünlüyü ilə nail ola bilər və müharibədə «böyük batalyonlar» qələbə çalır. Son beş əsrdə təkcə il yox, hətta elə ay və gün tapmaq olmaz ki, silah haradasa bəşər övladının başı üstündə tətbiq edilməsin, qan tökülməsin, deməli, müharibə elə qlobal təhdiddir ki, maltussayağı insan cəmiyyəti ilə yol yoldaşlığı edir.

XX əsrin sonlarında elmi-texniki inqilab öz inkişafında sürətli sıçrayışlar edərək insanın yaradıcılıq imkanlarını olduqca artırmışdır. Eyni zamanda o, dağıdıcılıq vasitələrində də geniş miqyaslı dəyişikliklər edib və bəşəriyyəti əvvəllər hələ heç vaxt düşmədiyi vəziyyətə salıb. Əsrimizdəki müharibələr və münaqişələr, sürətlə silahlanmanın genişlənməsi və arasıkəsilmədən güclənmə-

si, onun yeni istiqamətlərinin açılması üçün məsuliyyət dünya ağılığı iddiasında olan dövlətlərin üzərinə düşür. Sürətlə silahlanmanın güclənməsi ilə bəşəriyyətin taleyi ən qabaqcıl texnikanın ixtiyarına keçə bilər. Mütəxəssislərin hesablamalarına görə, atmosferdə raketin görünməsi ilə məhv olması 100-300 saniyədən çox ola bilməz. Bu o deməkdir ki, insan getdikcə daha çox avtomatik sistemlərin girovuna çevrilir və bundan qurtulmaq yolları getdikcə məhdudlaşır.

Bəşəriyyətin yaranmış vəziyyətdən optimal çıxış yolu kimi tədqiqatçılar cəmiyyətin demilitarizasiyasını əsas götürürlər. Tərkisiləh dünyada möhkəm sülhün əldə olunması yolunda əhəmiyyətli addım olmaqla yanaşı, eyni zamanda ümumdünyəvi inkişafda böyük rol oynayır. Cəmiyyətin demilitarizasiyası prosesində bütün ölkələr və xalqlar iştirak etməlidirlər. Burada böyük və ya kiçik dövlət fərqi yoxdur, bu hamıya aiddir; insanlığı, bəşəriyyəti, Yer kürəsini sevən, özünə, xalqına, torpağına hörmət edən bütün dövlətlərin müqəddəs borcu və vəzifəsi olmalıdır. Təhdidlər qlobal olduğu üçün onlara qarşı mübarizədə qlobal şəkildə aparılmalıdır.

Hazırkı dövrdə sülh, tərkisiləh və beynəlxalq təhlükəsizlik problemləri diplomatlar, dövlət xadimləri, siyasi xadimlərlə yanaşı, politoloqların, tarixçilərin, tədqiqatçıların, elmi-nəzəri fikrin daim diqqət mərkəzində saxladıkları problemlərdəndir. Mövcud ictimai fikirdə beynəlxalq təhlükəsizlik müasir beynəlxalq münasibətlərin həm nəzəri, həm də praktiki problemlərindən biri kimi öz aktuallığını zaman-zaman saxlayacaqdır.

Müasir diplomatik leksikonda «beynəlxalq təhlükəsizlik» anlayışı başlıca dəyərlərin müdafiə olunmaq səviyyəsi kimi qiymətləndirilir və sözün məhdud və geniş mənalarında işlədilir. Sözün geniş mənasında beynəlxalq təhlükəsizlik insan fəaliyyətinin başlıca sahələrinin – hərbi, iqtisadi, ekoloji, mədəni dəyərlərin kompleks təhlükəsizliyidir. Sözün məhdud mənasında təhlükəsizlik isə fərdin, insanlar qrupunun və cəmiyyətin milli təhlükəsizliyidir. Qlobal təhlükəsizlik isə dünya birliyinin təhlükəsizliyi problemidir.

Dünya xalqlarının tarixi boyu bir xalqın təhlükəsizliyinin digər dövlətin və xalqın milli mənafeyinə vurulan zərər hesabına təmin edilməsi təcrübəsi ardı-arası kəsilməyən müharibə və silahlı münaqişələri şərtləndirsə də, müharibələr və qanlı qırğınlar fonunda sivilizasiyanın dinc inkişafı yollarının axtarışı prosesi də inkişaf etmişdir. Hərb və sülh məsələlərinin, dövlət hakimiyyətinin silahlı zorakılığı məhdudlaşdırmaq imkanlarının müzakirəsinə yaşanmış tarixin bütün dövrlərinin fəlsəfəsində və siyasi-hüquqi təfəkküründə öz əksini tapması dediklərimizə faktiki sübut və praktikadır.

XX yüzilliyin ikinci yarısı boyu iki sistem arasında qarşıdurma bəşəriyyətə daha çox fəlakətlər və dağıntılar gətirmişdir, elə bir fəlakət və dağıntı ki, ona əvvəlki dövrlərdə heç vaxt rast gəlinməmişdir. Birinci Dünya müharibəsində bəşəriyyətə dəyən maddi itkinin miqdarı 338 milyard dollar təşkil edirdi ki, burada birbaşa hərbi xərclər 208 milyard dollardan çox idi. İkinci Dünya müharibəsində öldürülənlərin sayı 60 milyon nəfərə çatırdı. Maddi

itkilərin dəyəri 4000 milyard dollar, ümumi hərbi xərclər isə 1380 milyard dollar təşkil edirdi ki, bu məbləğə Afrika qitəsinin aclıq çəkən əhalisini yüz illər boyu ərzaq və məişət məhsulları ilə təmin etmək mümkün idi [2, 8].

Müasir hesablama üsullarının köməyi ilə aparılmış hesablamaların nəticələrinə əsasən ABŞ mətbuatının məlumatına görə, təkcə ABŞ İkinci Dünya müharibəsindən sonra öz xarici siyasət məqsədlərinə nail olmaq üçün 260 dəfə hərbi qüvvədən istifadə etmişdir. Bu praktikaya keçmiş SSRİ-də, habelə başqa dövlətlərin də xarici siyasətində də rast gəlinir.

Stokholmdakı sülh problemləri beynəlxalq institutun nəşr etdiyi «Dünyada sürətlə silahlanma və tərkisilah» məcmuəsində göstərilir ki, 1989-cu ildə Yer planetində ümumi hərbi xərclər təxminən 950 milyard dollar təşkil etmişdir ki, bu məbləğ 1968-ci illə müqayisədə cəmi 2 faiz azdır. 90-cı illərin sonu üçün SSRİ və ABŞ, həmçinin Şərqi Avropa və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə hərbi xərclər nisbətən aşağı düşsə də, NATO və Yaponiyanın hərbi xərcləri əvvəlki səviyyədə qalmışdır. 1989-cu ildə SSRİ-nin hərbi xərcləri 77,3 mlrd. manat, 1990-cı ildə 71 mlrd. manat təşkil etmişdir [8, 71].

Tarixə qısa ekskursiya etsək, imzalanmış mühüm sənədlər içində 1963-cü ilin avqustunda SSRİ, ABŞ və Böyük Britaniyanın atmosferdə, kosmik fəzada və su altında nüvə sınaqlarının dayandırılması haqqında Moskva Müqaviləsini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Az sonra 1970-ci ilin martda nüvə silahının yayılmaması haqqında müqavilə qüvvəyə mindi. 1995-ci il apreldə isə BMT Baş Məclisində aparılan qısa müzakirələrdən sonra bu müqaviləyə əbədlilik xarakteri verildi.

Çoxtərəfli diplomatik-siyasi danışıqlardan sonra SSRİ və ABŞ arasında 1972-ci il mayında imzalanmış SSM-1, 1979-cu ilin iyulunda SSM-2 müqavilələri iki dövlət arasında əməkdaşlıq və təhlükəsizliyin təmin edilməsində yeni perspektivlər yaradırdı. Lakin 1979-cu il dekabrın 27-də SSRİ-nin Əfqanıstana 100 minlik qoşun yeritməsinə cavab olaraq ABŞ sürətlə silahlanma tədbirlərinə əl atdı. Nəticədə ABŞ-ın hərbi xərcləri 1984-cü ildə 1981-ci il ilə müqayisədə 1,5 dəfə artaraq 313 milyard dollara çatdı [3, 242].

Minilliklərin qovşağında, xüsusilə 80-ci illərin ikinci yarısı, 90-cı illərdə dünya dövlətləri arasında münasibətlərin sağlamlaşdırılması və demokratikləşdirilməsi, beynəlxalq münasibətlərdə yeni siyasi tərəkürün formalaşması bəşəriyyəti düşündürən qlobal problemlərin həllində mühüm rol oynamağa başladı. Belə ki, 1985-1986-cı illərdə ABŞ və sovet rəhbərlərinin Cenevrə və Reykyavik görüşlərindən sonra BMT Baş Məclisi və Təhlükəsizlik Şurasının da dəstəklədiyi mühüm hadisə baş verdi. Tərəflər nüvə silahından istifadənin və bu silah növlərinin məhdudlaşdırılmasının beynəlxalq nəzarət altında həyata keçirilməsi sahəsində razılığa gəldilər.

ABŞ-SSRİ dialoqunun nəticəsi kimi, 1987-ci il dekabrın 7-10-da ABŞ və SSRİ rəhbərlərinin yüksək səviyyədə görüşü keçirildi. Vaşinqton görüşündə BMT TŞ-nin təşəbbüsü ilə nüvə silahının iki növünün - yaxın və orta mənzilli raketlərin ləğvini nəzərdə tutan tarixi müqavilə imzalandı. Müqavilə giriş və 17

maddədən ibarət olsa da, buraya əsas məlumatlara dair razılaşmalar haqqında Memorandum, raketlərin ləğvini nizama salma üsulu haqqında Protokol və Müqavilə ilə əlaqədar nəzarət haqqında Protokol kimi üç sənəd də daxil idi. Müqaviləyə görə, tərəflər qəfil yoxlamalar aparmaq hüququna malik olur və BMT nəzarətçilərinin fəaliyyəti altında nüvə tərkisilahlı işlərini həyata keçirməyə başlamalı idilər. Xüsusi olaraq hər iki tərəfin öhdəliklərinə görə göstərilən təyinatlı raketlərin ləğvinə dair razılaşmaların həyata keçirilməsinə başlanmalı idi.

Tədqiqatçılar tarixi Vaşinqton müqaviləsinin imzalanması və həyata keçirilməsini II Dünya müharibəsindən sonra böyük əhəmiyyətə malik hadisə hesab edirdilər. Dağıdıcı gücü İkinci Dünya müharibəsində istifadə olunan silahlardan 200 dəfə artıq olan silah ehtiyatlarının ləğv edilməsi raket nüvə əsrinin təhlükəsizliyi üçün böyük töhfə olub beynəlxalq münasibətlərdə yeni dövrün başladığından xəbər verirdi.

Tərəflərin Vaşinqton görüşü ABŞ və SSRİ-nin nüvə strateji arsenalının 50% məhdudlaşdırılması istiqamətində mühüm başlanğıc oldu. Tərəflər Cenevrədəki nümayəndələrinə bildirdilər ki, SHS məhdudlaşdırılması və azalmasına dair müqaviləni və onunla bağlı sənədləri hazırlasınlar və bu müqavilə 1988-ci il sovet-amerikan görüşündə imzalansın. Eyni zamanda müqavilə hazırlanarkən işçi qruplarına xüsusi olaraq tapşırılmışdı ki, 1972-ci il SSM-1 müqaviləsi olduğu kimi saxlanılsın [11, 39].

XX əsrin 90-cı illəri ərəfəsində dünya çoxsaylı hadisələrin şahidi oldu, belə ki, Vaşinqtonda başlanmış iş az sonra Moskva görüşündə davam etdirildi. 1988-ci il mayın 29-dan iyunun 2-dək davam edən Moskva görüşündə ABŞ və sovet dövlət başçıları yaxın və orta mənzilli raketlərin 9 ölkənin ərazisindən yığışdırılıb nəzarətə götürülməsi və beynəlxalq ekspertlərin nəzarəti altında məhv edilməsi məsələsini razılaşdırdılar. Eyni zamanda danışıqlar nəticəsində ABŞ və SSRİ arasında strateji hücum silahlarının 50% məhdudlaşdırılması sahəsində də irəliləyişlər əldə olundu.

Sovet nümayəndələri BMT ekspertləri və müşahidəçilərinin nəzarəti altına 826 ədəd orta (o cümlədən SS-20, SS-4, SS-5 tipli) və 926 yaxın mənzilli raketin (OTR-22, OQR-23 tipli) ləğv edilməsinə razılıq verirdi. ABŞ isə 689 ədəd orta və 170 ədəd yaxın mənzilli raketin (Perşinq 1-A tipli) məhv edilməsinə razılıq verirdi. Orta mənzilli raketlərin ləğvi iki mərhələdə həyata keçirilməli idi: I mərhələ - müqavilə qüvvəyə mindikdən sonra 29 aydan gec olmayaraq, II mərhələ - müqavilə qüvvəyə mindikdən sonra 3 ildən gec olmayaraq. Ümumiyyətlə, müqavilə qüvvəyə mindikdən sonra orta mənzilli raketlər üç ilin ərzində, yaxın mənzilli raketlər isə 1,5 ilin ərzində aradan götürülməli, yeniləri yaradılmamalı və laboratoriya səviyyəsində işlər dayandırılmalı idi [13, 26].

Diplomatik danışıqların gedişində belə bir məsələdə razılıq əldə olunmuşdu ki, SSRİ nəzarət mexanizminin qüvvədə olduğu 13 il müddətində Qərbi Avropa ölkələri və ABŞ-ın ərazisində 240 dəfə, ABŞ isə SSRİ, ÇSSR və ADR

ərazisində 400 dəfə gözlənilməyən təftiş həyata keçirə bilərdi. Nəzarətin məqsədlərini müəyyənləşdirmək üçün tərəflər Xüsusi Nəzarət Komissiyası yaratmalı və onu müvafiq avadanlıqlarla təmin etməli idilər.

Qloballaşma proseslərinin, xüsusilə sürətlə getdiyi bir dövrdə müasir tədqiqatlarda beynəlxalq təhlükəsizlik dünya reallıqları nəzərə alınmaqla kompleks tədqiqat obyektinə çevrilmişdir. Bir qayda olaraq hazırda beynəlxalq təhlükəsizliyin universal, regional və lokal səviyyələri fərqləndirilir. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, ümumuniversal təhlükəsizlik lokal və regional təhlükəsizlik şəraitində həqiqi təhlükəsizlik ola bilər. Hazırda mövcud olan qərb nəzəri məktəbləri - real siyasət, liberal siyasət məktəbləri və demokratik sülh nəzəriyyəsi - beynəlxalq təhlükəsizliyin həm ümumi, həm də fərdi xüsusiyyətlərini XXI yüzilliyin əvvəllərinin reallıqlarına uyğun şəkildə qiymətləndirirlər ki, bu zaman global təhdidlərə ayrıca yer verilir.

BMT Nizamnaməsi ümumi beynəlxalq təhlükəsizlik sistemindən əlavə, beynəlxalq sülhün qorunması sahəsində regional sistemlərin yaradılması imkanını nəzərdə tuturdu. Onun 52-ci maddəsində göstəriləndiyi kimi Nizamnamə beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin qorunması üçün məhəlli sazişlərin bağlanmasına və orqanların yaradılmasına ehtiraz etmir, lakin bunların təşkilatın məqsədlərinə və prinsiplərinə uyğun olması şərtini qoyur. Bu işə onu göstərir ki, təhlükəsizlik sistemi ümumdünya təhlükəsizlik sisteminin bir hissəsini təşkil edir və global hədələrə qarşı mübarizə istiqamətinə xüsusi fikir verilir.

Bəşəriyyətin ictimai-siyasi inkişafının gedişində, xüsusilə XX yüzillik boyu meydana çıxan, təcridən ümumplanet miqyası kəsb edən və qloballaşan dünya problemlərinin həlli yolları dövlətləri birgə əməkdaşlığı genişləndirməyə vadar edirdi, çünki bunların təkbəşinə hansı bir dövlət tərəfindən nizamlanması mümkün idi. Qlobal təhlükəsizlik kifayət qədər geniş məfhum olub müxtəlif sferaları özündə birləşdirir. Buna görə də bu məsələlərin hamısını əhatə etmək mümkün olmadığı üçün biz, ancaq beynəlxalq sülh və təhlükəsizlik problemlərini tədqiqat obyektinə çevirmişik. Bu problem həmişə dünyanı narahat etmiş, dövlət xadimlərinin, diplomatların, tədqiqatçı alimlərinin və politoloqların diqqət mərkəzində olmuşdur.

Dünya siyasətinin XX yüzillə bağlı dövrü sülhün təmin edilməsi ilə bağlı yüzlərlə nümunənin şahidi olmuşdur. Məlum olduğu kimi, 1967-ci ilin iyununda Yaxın Şərqdə - Misir, Suriya, İordaniya ilə İsrail arasında başlanan “altıgünlük” müharibə nəticəsində İsrail Sinay yarımadasını, Qəza sektorunu, İordaniya çayının Şərq sahili də daxil olmaqla Şərqi Qüdsü, Qolan aşırımının Suriya hissəsini zəbt etdi. TŞ tərəfləri hərbi əməliyyatları dayandıрмаğa çağırırdı və növbəti danışıqlar zamanı Qolan yüksəkliyi və Süveyş kanalının bir çox hissəsində əməliyyatların dayandırılmasına nəzarət etmək üçün müşahidəçilər qrupunun yaradılmasına sərəncam verdi. TŞ özünün 1967-ci il noyabrın 22-də 242 sayılı qətnaməsi ilə Yaxın Şərqdə ədalət və davamlı sülh prinsiplərini müəyyənləşdirdi ki, bunlara aşağıdakılar aiddir:

- İsrail qoşunlarının konflikt nəticəsində zəbt etdiyi ərazidən çıxarılması;

- müharibə vəziyyətinin dayandırılması;
- məlum rayonlarda hər bir dövlətin suverenliyi, ərazi bütövlüyü və siyasi müstəqilliyinin tanınması və ona hörmət edilməsi [14, 17].

BMT qətnaməsində qaçqın probleminin həllinin vacibliyi də təsdiq edilmişdi. Belə ki, 1973-cü ildə İsrail ilə Misir və Suriya arasındakı müharibədən sonra TŞ həmin ilin dekabrında 338 sayılı qətnamə qəbul etmişdi. Qətnamədə 242 sayılı qətnamənin prinsipləri təsdiq edilmiş və yenə də ədalətli və davamlı sülhə nail olmaq üçün danışıqlara çağırış əks olunurdu. Bu qətnamənin prinsipləri Yaxın Şərqdə münaqişənin nizamlanmasının prinsiplərinin əsasını təşkil edir və indiyədək öz aktuallığını saxlamaqdadır. Preventiv diplomatiya konflikt şəraitinin yaranmasının qarşısının alınması, konfliktlərin həll edilməsi və əgər başlanılmışsa, onun miqyasının məhdudlaşdırılmasına yönəldilmiş tədbirlərdən ibarətdir. BMT Baş katibi isə öz növbəsində danışıqlar prosesinə təkan vermək məqsədilə diplomatik təkliflərlə çıxış edir.

Münaqişə və faciələrlə dolu Yaxın Şərq regionu həmişə müasir diplomatiyanın diqqətində olmuş və onun nizamlanması prosesinə BMT-dən tutmuş Avropa İttifaqına qədər müxtəlif təşkilatlar cəlb olunmuşdu. Məhz bu məqsədlə 1998-ci ilin fevralında TŞ üzvləri ilə aparılmış çoxtərəfli məsləhətləşmələrdən sonra BMT Baş Katibi Koffe Annan İraqın paytaxtına səfər etmiş və mübahisənin həllində fəal iş aparmışdır. Belə ki, Bağdadın silahlarının BMT nümayəndələri tərəfindən yoxlanılmasına rədd cavabı ona qarşı yenidən müharibəyə gətirib çıxara bilərdi.

Dünya praktikasında Sülh və təhlükəsizliyin məcburi tədbirlər vasitəsi ilə bərpası da mühüm yer tutur. Bu baxımdan TŞ BMT Nizamnaməsinin VII fəsinə əsasən beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyin müdafiəsi və ya bərpası məqsədi ilə məcburi tədbirlər görə bilər. TŞ tərəfindən aparılan sanksiya və kollektiv təhlükəsizlik adlanan tədbirlərin iki forması vardır:

- silahlı qüvvələr tətbiq etməklə görülən məcburi tədbirlər;
- silahlı qüvvə tətbiq etmədən görülən məcburi tədbirlər.

Silahlı qüvvələr tətbiq etmədən görülən tədbirlərə siyasi münasibətlərin tamamilə dayandırılmasını və ya iqtisadi münasibətlərin kəsilməsini, dəmir yollarının, dəniz, hava, poçt, teleqraf, radio və digər kommunikasiya vasitələrinin kəsilməsini aid etmək olar. TŞ bu tədbirlərdən sülhün mövcudluğu təhlükə altına düşərsə və diplomatik səylər lazımi nəticə verməzsə təzyiq metodu kimi istifadə edir. Sanksiyalar ilk dəfə CAR-da aparteid rejiminə qarşı irəli sürülmüşdür. 1963-cü ildə CAİ-nin [CAR nəzərdə tutulur] qonşu dövlətlərə qarşı açıq təcavüzə can atdığını və onun nüvə potensialının ümumi sülh və təhlükəsizliyə təhlükə törətdiyini aydınlaşdıran Təhlükəsizlik Şurası CAİ-yə silah satışına məcburi şəkildə embarqo tətbiq etdi ki, bunun nəticəsində regionda hərbi əməliyyatlar nəzərəcarpacaq dərəcədə ləngidi [5, 95].

Yeni minilliyin əvvəllərindən etibarən bu tipli sanksiyalar İraq, keçmiş Yuqoslaviya, Liviya, Haiti, Somali, Anqolada UNİTA qüvvələrinə, Sudan, Syerra - Leoni, Kosovo da daxil olmaqla Yuqoslaviya İttifaqı Respublika-

larına, Əfqanıstan, Eritreya, Efiopiya və Liberiya (2001) qarşı geniş tətbiq edilmişdir. Sanksiyalar TŞ-nin öz qərarlarının həyata keçirilməsində əsas vasitədir. BMT öz universal xarakteri sayəsində belə tədbirlərin həyata keçirilməsində və ona raiyətlə olunmasına nəzarət etmək üçün, xüsusilə əlverişli orqandır.

Qeyd etməyə dəyər ki, eyni zamanda bir çox dövlətlər və humanitar təşkilatlar sanksiyaların əhalinin bəzi təbəqələrinə, xüsusən də qadın və uşaqlara, 3-cü ölkələrin iqtisadiyyatına neqativ təsiri ilə bağlı öz narahatlıqlarını gizlətmirlər. TŞ hərbi əməliyyatlar vasitəsilə məcburi tədbirlər zamanı üzv dövlətlərə qarşıya qoyulmuş məqsədin yerinə yetirilməsi üçün bütün lazımi imkanlardan istifadə etmək səlahiyyəti verir. Bu halda münaqişədə iştirak edən tərəflərdən razılığın alınması vacib deyildir. Bununla belə, BMT məcburi tədbirlərə çox az hallarda müraciət edir. Belə ki, körfəz, Somali, Ruanda, Haiti, Bosniya və Hersoqovina, Albaniya və Şərqi Timorla bağlı BMT-nin məcburi tədbirləri yaranmış vəziyyətdən yeganə çıxış yolu kimi nəzərdə tutulmuşdur.

Qlobal təhdidlərə qarşı mübarizədə BMT-nin öndə getməsi ilk növbədə təşkilatın xarakterik xüsusiyyətləri ilə bağlıdır, çünki bu təşkilat beynəlxalq aləmdə sülhün və təhlükəsizliyin qorunması alətidir. Belə ki, TŞ-nin 1990-cı ildə İraqın Küveytə təcavüzü zamanı fəaliyyəti onun beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyi bərpa etmək istiqamətində nə qədər geniş imkanlara malik olduğunu sübut etdi və İraqa qarşı ümumi miqyaslı sanksiyanın irəli sürülməsi ilə nəticələndi. TŞ İraqa qarşı sanksiya tətbiq etdi və İraqdan, habelə Küveytdən hava daşınmalarını qadağan edərək sanksiyanı möhkəmləndirmək üçün dəniz blokadası qurdu.

Məlum olduğu kimi, BMT TŞ çoxtərəfli diplomatik danışıqlar nəticə vermədikdən sonra 1991-ci il yanvarın 15-ni TŞ qətnaməsinin yerinə yetirilməsinin son tarixi elan etdi. O, Küveytlə əməkdaşlıq edən bütün üzv dövlətlərə bu qətnamənin yerinə yetirilməsi üçün və regional sülh və təhlükəsizliyin bərpası üçün bütün lazımi imkanlardan istifadə etmək tapşırığı verdi. İraqın müqaviməti ilə üzləşən koalisiya qüvvələri İraqa qarşı geniş aksiyaya başladılar, fevralın 28-də İraq qüvvələri Küveyti tərk etdikdən sonra hərbi əməliyyatlar dayandırıldı, lakin regionda sülh təmin olunmadı. 1991-ci il aprelin 3-də 687 sayılı qətnamə ilə çıxış edən TŞ sülhün şəraitini müəyyən etdi. İraq və Küveytdən sərhədlərin toxunulmazlığına hörmət etməyi tələb etdi və BMT müşahidəçilərinin bölgədə yerləşdirilməsi planı ilə çıxış etdi. Qətnamə, həmçinin İraqı Küveyt və 3-cü ölkələrin vətəndaşlarının repatriasiyasını asanlaşdırmaq üçün Qırmızı Xaç Cəmiyyəti ilə əməkdaşlığa çağırırdı. Göründüyü kimi, bu əməliyyatlar BMT komandanlığı tərəfindən deyil, hər hansı dövlət və ya dövlətlər qrupu tərəfindən aparılırdı. 1999-cu ildə TŞ-nin Şərqi Timorda sanksiyalaşdırdığı əməliyyatlara komandanlığı isə Avstraliya həyata keçirirdi.

Yaxın Şərqdə genişlənən sülhəratma əməliyyatları gedişində belə qüvvələrin tərkibinə 22 üzv dövlətin hərbi qulluqçuları daxil idilər. 1995-ci ildə Bosniyadakı BMT sülhəratma missiyasını NATO-nun başçılıq etdiyi çoxmillətli qüvvələr əvəz etmişdir. Qeyd edək ki, 1999-cu il iyununda TŞ Koso-

vada təhlükəsizlik komandası altında beynəlxalq nəzarət tətbiq etdi: bu NATO və BMT-nin sülhyaratma missiyalarından biri olan Kosovada müvəqqəti idarəçilik məsələləri üzrə missiya ilə birgə fəaliyyət göstərir.

Müasir dövrdə BMT nizamnaməsində öz əksini tapmış dinc yanaşı yaşamaq prinsipi həmişəkindən daha aktualdır. Bu, müasir silahın, birinci növbədə nüvə silahının xarakteri ilə bağlıdır. İndi nüvə dövlətlərinin sayı artıq 7-yə çatmışdır, bir sıra başqa ölkələr də nüvə silahına sahib olmağa can atırdılar. Dünyanın 40-a qədər dövləti bunu hazırlamaq qabiliyyətindədirlər. Qeyri-rəsmi məlumatlara görə, Xirosima və Naqasakinin atom bombardmanından sonra ABŞ-da 60 min nüvə başlığı hazırlanmış və bu məqsədlərə 750 milyard dollar xərclənmişdir. Yaranmış şəraitdə BMT-nin nüvə müharibəsi təhlükəsinin aradan qaldırılması uğrunda mübarizəsi olduqca çoxşaxəli səciyyə daşımağa başlamışdı. BMT bir tərəfdən bitərəf ölkələrin nüvəsiz zona yaratmaq təkliflərini müdafiə edir, nüvə silahı istehsalına, ehtiyatlarının yaradılmasına və yayılmasına qarşı mübarizə aparır, bir tərəfdən də nüvə dövlətləri arasındakı qarşıdurmanı aradan qaldırmağa, ziddiyyətləri yumşaltmağa çalışırdı. Məhz bu mübarizənin nəticəsində 1959-cu ildə nüvə silahının Antarktikada, 1968-ci ildə isə Latın Amerikasında (Qlatelolko müqaviləsi) qadağan edilməsi haqqında müqavilələr imzalandı.

Atom-nüvə əsrinin reallıqlarından biri kimi bu silahın yayılması təhlükəsi daim bəşəriyyəti narahat etməkdədir. 1971-ci il müqaviləsi ilə kütləvi qırğın silahının bütün növlərinin okean və dənizlərin diblərində yerləşdirilməsi qadağan edildi. Gərgin mübarizədən sonra 1967-ci ilə Ayn və digər səma cisimlərinin dinc məqsədlərlə öyrənilməsinə şərtləndirən müqavilələr imzalandı ki, buna əsasən nüvə silahı səma cisimlərinə daşınmamalı idi. BMT Baş Məclisinin 31-ci sessiyası 1976-cı ildə iyirmi illik mübarizədən sonra beynəlxalq münasibətlərdə zor işlətməkdən imtina edilməsi haqqında Ümumdünya müqaviləsinin imzalanması haqqında qətnamə qəbul etdi [5, 135-138].

Müasir dövrdə kütləvi qırğın silahının müxtəlif növlərinin məhdudlaşdırılması və ya aradan qaldırılması ilə bağlı görülən nəhəng işlərə baxmayaraq nüvə silahı ehtiyatlarının çoxluğu öz daxilində başqa bir təhlükəni qoruyub saxlayır. Belə ki, nüvə silahı və onunla bağlı materiallar terrorçular və digər elementlər tərəfindən mənimsənilərsə, təhlükənin miqyası daha böyük ola bilər ki, ABŞ-da 2001-ci il 11 sentyabr terror hadisəsi bunu aydın şəkildə göstərdi. BMT-nin hesabatlarında, kütləvi informasiya vasitələrində belə təhlükənin mövcudluğu açıq şəkildə bildirilir. Belə ki, ABŞ mətbuatının məlumatına görə, nüvə raket qurğularına məsuliyyətsiz münasibət dəfələrlə qeydə alınmışdır. Lakin bu gün bəşəriyyətin yaşaması, yaratdığı sivilizasiyanın mövcudluğu təkcə nüvə silahının kəmiyyət etibarilə toplanması və onun nümunələrinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı təhlükə altında deyildir, nüvə təhlükəsinin mahiyyəti hər şeydən əvvəl ondan ibarətdir ki, nüvə silahından siyasət aləti kimi istifadə etmək istəyən qüvvələr hələ də mövcuddur və sayı da artmaqdadır.

Məhz bununla əlaqədar BMT Baş məclisinin 38-ci sessiyası 1983-cü ilin

oktyabrında nüvə müharibəsinin məhkum olunması haqqında qətnamə qəbul etdi. Baş Məclisin tövsiyəsi ilə nüvə dövlətləri atom nüvə silahından birinci istifadə etməmək haqqında danışıqlara başladılar, ABŞ və SSRİ öz üzərlərinə belə bir öhdəlik göturdülər, çünki müasir silahların gücü o qədər böyükdür ki, hətta adi təsadüflər belə böyük qurbanlara səbəb ola bilər, ətraf mühit ciddi şəkildə zədələnir. ABŞ-ın hərbi problemlər üzrə informasiya mərkəzinin xüsusi tədqiqat təşkilatının məlumatlarına görə, 1950-ci ildən sonrakı iyirmi illik dövr ərzində ABŞ Silahlı Qüvvələrində nüvə silahı ilə bağlı yüzdən yuxarı qəza baş vermişdir. 2000-ci ilin mayında ABŞ-ın mərkəzində nüvə silahı saxlanan bazaların yaxınlığında baş vermiş meşə yanğınları zamanı on min nəfərlərlə ailəni qəza yerindən uzaqlaşdırmaq lazım gəlmişdi.

Müasir dövrün reallıqları belədir ki, dünyanın heç bir ölkəsi nüvə silahı ilə əlaqədar qəzalardan sığorta oluna bilməz. 1980-ci ildə ABŞ-da nüvə silahı ilə əlaqədar üç qəza baş vermişdi. Çernobılda 1986-cı ildə atom elektrik stansiyası ilə bağlı qəza nüvə silahının yarada biləcəyi fəlakətin həddlərini aydın şəkildə göstərdi. BMT Baş Məclisinin 1987-ci il oktyabr sessiyası məhz bu məsələlərlə bağlı açıq və qapalı müzakirələr aparmış, xeyli sənəd qəbul olunmuşdu. BMT-nin ciddi diqqət verdiyi problemlərdən biri də müasir dünyamızın reallıqlarından olan atom elektrik stansiyaları ilə bağlıdır. Hazırda dünya dövlətlərinin bir qisminə təqribən 200-ə qədər AES vardır. Keçmiş SSRİ-dəki atom stansiyalarının sayı 42 idi ki, bunların əsas hissəsi hazırda Rusiyanın payına düşür, başqa dövlətlərlə müqayisədə bu xeyli çoxdur. Diqqətsizlik, nasazlıq və ya təbii fəlakət nəticəsində atom elektrik stansiyalarında baş vermiş qəzaların çox ağır nəticələri olur.

Qeyd edək ki, 1986-cı il aprelin sonlarında Çernobil AES-in bloklarından birində baş verən qəzanın faciəli nəticələri bütün dünyaya bəllidir. Qəza zamanı təxmini hesablamalara görə Çernobılda 3 milyon nəfərdən yuxarı insan şüalanmaya məruz qalmışdır, bu torpaqlardan götürülən məhsullardan təxminən 80 il ərzində istifadə etmək mümkün olmayacaqdır. Çernobil qəzası ilə əlaqədar yaranmış vəziyyət BMT İqtisadi və Sosial Şurasının xüsusi diqqətində olmuş, regiona iqtisadi və texniki yardımların göstərilməsi, vəziyyətin yerində öyrənilməsi üçün komissiya yaradılmışdı ki, onun fəaliyyəti bu günədək davam edir. Atom elektrik stansiyalarında qəzalar həmin stansiyaların yerləşdikləri ölkələrin, demək olar ki, hamısında baş vermişdir. Belə ki, təkcə 1986-cı ildə SSRİ ilə yanaşı olaraq ABŞ-da, Böyük Britaniyada, Belçikada, Şotlandiyada, Fransada, Yaponiyada və s. ölkələrdə atom elektrik stansiyalarında yanğınlar baş vermişdir ki, bu bir tərəfdən real təhlükənin böyüklüyünü, digər tərəfdən isə ona qarşı mübarizənin o qədər də səmərəli təşkil edilmədiyini göstərir. Belə bir şəraitdə sürətlə silahlanma, xüsusilə nüvə silahları sahəsində həlli müşkülə çevrilən problemlər yaradır.

Müasir dünya siyasətində diqqətəlayiq sahələrdən biri də hazırda dünyamızda qarşılıqlı təhlükəsizliyin təmin edilməsi məqsədilə bütövlükdə nüvə silahı ehtiyatlarının dövlətlərin cəbbəxanalarından götürülməsi məsələsidir.

Məlum olduğu kimi, 90-cı illərin əvvəllərində dünya geosiyasi müstəvisində böyük dəyişikliklər baş verdi, Şərqi Avropa ölkələri və SSRİ-də sosializm sistemləri süqut etdi, dünyanın geosiyasi xəritəsi 20-yə qədər yeni dövlətin adları ilə tamamlandı, lakin nüvə müharibəsi təhlükəsi nəinki aradan qalxmadı, əksinə daha da artdı ki, bunun nəticəsində Hindistan və Pakistan atom bombalarını yaratdılar.

1998-ci ilin mayın ortalarında hər iki dövlət yeraltı nüvə sınaqlarını uğurlu həyata keçirdikdən sonra «nüvə klubu» - dövlətlərinin sayı yeddiyə çatdı. Atom silahının yayılması üzərində nəzarət sisteminin zəifliyi məhz burada özünü aydın göstərdi. Şübhəsiz ki, həm BMT, həm də digər nüvə dövlətləri baş vermiş hadisəyə müşahidəçi kimi baxırdılar. ABŞ-ın təklifi ilə BMT TŞ həm Hindistana, həm də Pakistana qarşı sanksiyalar tətbiq etməyə başladı. Pakistan ABŞ-dan alınması kreditdən məhrum oldu. BMT nüvə silahının yayılmasının qarşısını almaq üçün ehtiyat tədbirlərini və nəzarət üsullarını gücləndirməyə vadar oldu.

Politoloqlara görə, 1989-2005-ci illər BMT-nin sülh və tərksilah uğrunda mübarizəsi yolunda ən mürəkkəb dövr hesab edilir. Belə ki, 2005-ci ilin əvvəli üçün BMT-nin 16 sülhyaratma missiyasında 97 ölkəni təmsil edən 56 min nəfər hərbi və 11 min nəfər mülki vətəndaş iştirak edirdi. 2000-ci ilin martında BMT Baş Katibinin sərəncamı ilə L.Braximin rəhbərliyi altında yüksəkixtisaslı mütəxəssislərdən ibarət işçi qrupu yaradıldı ki, onun başlıca vəzifəsi BMT sistemində sülh və beynəlxalq tərksilahla bağlı çatışmazlıqları və səhvləri müəyyənəlməkdir. Qrup eyni zamanda Baş Katibə problemlə bağlı tövsiyələr də verməli idi. Bu tövsiyələr maliyyə, atom silahlarının yayılması, beynəlxalq tərksilah konfransı, insan hüquqlarının, demokratiyanın dəstəklənməsi və s. əlaqədar idi. Bununla belə, təkqütblü dünyanın reallıqlarından olan ABŞ-ın təkbaşına global təhdidlərə qarşı 2001-ci ilin sentyabrından apardığı mübarizə istənilən nəticəni vermədi, belə ki, təkliddə nə beynəlxalq terrorizmə qalib gəlmək, nə də Yaxın Şərqdə qayda yaratmaq və mühacirət problemlərini həll etmək mümkün deyildir.

Nəticə. Təhlükəsizlik problemləri müasir çoxüzlü, dinamik və sərt ziddiyyətlərin mövcud olduğu dünyada yeni prinsipial keyfiyyətlərə yiyələndi ki, nəticədə bəşəriyyətin elmi-texniki inkişafı sürətləndirilən dünya proseslərinə cəlb olunması, global xarakter alan sosial, iqtisadi, xammal və digər problemlərin kəskinləşməsi ilə xarakterizə olunur.

Aparılmış tədqiqatın nəticələri göstərir ki, beynəlxalq terrorizm ayrı-ayrı dövlətlərin və ümumilikdə bütün dünya birliyinin təhlükəsizliyinə ciddi təhlükə törədir. Hər il baş verən terror aktlarının sayı təxminən yüzlərlə hesablanır və beynəlxalq terrorizmlə mübarizə üçün yüksək inkişaf etmiş dövlət və ya dövlət qrupunun cəhdləri artıq kifayət deyildir. Bunun üçün dövlətlərin kollektiv cəhdlərinin olması vacibdir. Hazırda beynəlxalq terrorizmə qarşı mübarizə bəşəriyyətin başlıca qayğısına çevrilmişdir.

Beynəlxalq siyasi arenada beynəlxalq təhlükəsizliklə bağlı problemlər

hər zaman mövcud olmuş və onların həlli yolları axtarılmışdır. Lakin qlobal təhdidlərin vaciblik dərəcəsinə görə yerdəyişmə etməsi bu və ya digər məsələnin aktualıq dərəcəsini müəyyən etmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Nəşibov E. Beynəlxalq təhlükəsizliyə yeni təhdidlər. Yeni Azərbaycan, 2011, 16 noyabr
2. Qasımov M.B. Bəşəriyyətin sağ qalması naminə. B.: Azərənəşr, 1991, 126 s.
3. Siyasi tarix. II hissə. B.: Azərənəşr, 1998, 645 s.
4. Tağıyeva T.M. Müasir beynəlxalq münasibətlərin aktual problemləri. B.: BDU nəşriyyatı, 2007, 160 s.
5. Актуальные проблемы деятельности международные организации. М.: Мысль, 1982, 312 с.
6. Аристотел. Сочинение. М.: Наука, 1980, т. IV, 586 с.
7. Иванов И.С. Международная безопасность в эпохе глобализации. М., Политика, 2003, 380 с.
8. Иванова С.Л. Военно-стратегическое равновесие между США и СССР // Международная жизнь, 2003, № 12, с. 64-71.
9. Киссингер Г.Г. Ядерное оружие и внешняя политика. М.: Политика, 1959, 386 с.
10. Кокорев А.А. Силовая дипломатия Вашингтона. М.: Мысль, 1985, 255 с.
11. Мир меняется и доктрины тоже...// Новое время, 1988, № 1, с. 39-44
12. Набиев Р.А., Кахраманов К.Ш. Глобальные проблемы человечества. Б.: изд. Бакинского Университета, 2001, 178 с.
13. Новейшая история. М.: Наука, 1990, 124 с.
14. ООН: основные факты. Нью-Йорк, 2000, 380 с.
15. Роль России в создании нового союза / Эхо, 2014, 23 апреля

ГЛОБАЛЬНЫЕ УГРОЗЫ И ПРОБЛЕМЫ БЕЗОПАСНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ ВЕКЕ

К.Т.АЛОЕВА

РЕЗЮМЕ

В статье на основе анализа геополитической ситуации в мире и интересов ведущих держав анализируются глобальные угрозы и проблемы безопасности современности, выявляются конкретные факты и документы, а также в контексте современной мировой политики с начала тысячелетия изучаются вопросы международной безопасности.

Ключевые слова: глобальные угрозы, права человека, международная безопасность, глобальное развитие, международные организации, международный конфликт

GLOBAL THREATS AND SECURITY CHALLENGES IN THE MODERN CENTURY

K.T.ALOYEVA

SUMMARY

The article analyzes the global threats and security problems of our time based on the analysis of the geopolitical situation in the world and the interests of the leading powers, characterizes the global threats of our time and identifies them on the basis of specific facts and documents. International security issues have also been studied in the context of contemporary world politics since the beginning of the millennium.

Keywords: global threats, human rights, international security, global development, international organizations, international conflict